

KRISTIJONO DONELAIČIO 300-OSIOMS METINĖMS ARTĖJANT

Tarptautinė konferencija „Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos“ Klaipėdoje

Darius Barasa

Klaipėdos universitetas

2010 m. Lietuvos Respublikos Seimas 2014-uosius metus paskelbė Kristijono Donelaičio metais ir priėmė 2010–2014 m. K. Donelaičio (1714–1780) 300-ųjų gimimo metinių minėjimo programos, kurią vykdo Lituaniškosios tradicijų ir paveldo įprasminimo komisija, metmenis. Ši programa, suprantama, neprilygs Lietuvos vardo tūkstantmečio paminėjimo užmojams, tačiau gali, regis, lygintis ar net pranokti tokias vykdytas programas kaip M. Mažvydo pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukakties (1997 m.), lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo 100-mečio (2004 m.) ar Didžiojo Vilniaus Seimo 100-mečio (2005 m.) minėjimai. Dėl parodyto dėmesio ir ažiotažo masto V. Kudirkos, M. Jankaus 150-ųjų (2008 m.), K. Būgos 130-ųjų (2009 m.), J. Jablonskio 180-ųjų (2010 m.) ar J. Basanavičiaus 160-ųjų (2011 m.) ir kt. gimimo metinių minėjimų programas, lyginant su K. Donelaičio, galima laikyti tik paraštinėmis. Aptariama K. Donelaičio 300-ųjų gimimo metinių programa turi rimtų pretenzijų užgožti ir nustelbti ne ką išpūdingesnę Žemaičių krikšto ir Žemaičių vyskupystės įsteigimo 600 metų jubiliejaus minėjimo 2009–2017 m. programą. Tačiau vargu ar šiuo atveju reikėtų būgštauti dėl konkurencijos. Nerimauti kur kas labiau reikia dėl to, kad nors pusė tų sumanymų būtų išties įgyvendinta. Klostantis pozityviam K. Donelaičio programos įgyvendinimo scenarijui, netolimoje ateityje šviestųsi didelės malonios staigmenos: nauji leidiniai apie K. Donelaitį ir jo „Metų“ leidimai, svarbių lietuviškai raštijai ir kultūrai XVIII a. veikalų vertimai į lietuvių kalbą, donelaitikos sklaida visuomenės informavimo priemonėse, kultūros ir edukacinės programos.

Mokslinės konferencijos tokiaame kontekste laikytinos savaimė suprantamu dalyku *sine qua non*. Pirmoji šios programos rėmuose tarptautinė konferencija „Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos“ buvo surengta šių metų spalio 20–21 d. Klaipėdos universitete. Konferenciją iš dalies finansavo Lietuvos Respublikos kultūros ministerija. Šis renginys sudarė galimybę mokslinėmis išvalgomis pasidalinti tyrinėtojus iš Italijos, Vokietijos, Lenkijos, Rusijos ir Lietuvos. Per dvi renginio dienas buvo perskaityta 16 pranešimų. Kokia turtinga vykusių procesų įvairumu ir kontrastais buvo K. Donelaičio epocha, galima spręsti iš plataus konferencijoje nuskambėjusių pranešimų spektro: nuo lig šiol vešinių stereotipų, politinių ir dvasinių epochos metmenų akcentavimo iki muzikinės kultūros, giesmynų, Karaliaučiaus universiteto, bibliotekų, pietistų ir liuteronų ortodoksų pristatymo, K. Donelaičio simbolio aktualizavimo naujaisiais laikais. Nepamiršta buvo ir Donelaičio kaip kunigo ir lietuvių literatūros kūrėjo asmenybė bei jo kūryba.

Pagrįstai galime kelti klausimą, ar šioje temoje dar yra išvelgiama kokių nors inovacijų – juk K. Donelaičio asmenybė, jo kūryba kaip niekas kitas yra sulaukę gausių mokslinių tyrimų. Tačiau norint geriau suvokti Donelaitį kaip asmenybę ir kūrėją, reikia pažvelgti į pačią epochą, kuri darė įtaką Donelaičiui, Prūsijos Lietuvai ir visai Prūsijos valstybei. Ši idėja ir tapo pagrindiniu konferencijos motu. Konferencijos dalyvius sveikino, naujų išvalgų ir įdomių diskusijų linkėjo Klaipėdos universiteto rektorius prof. habil. dr. Vladas Žulkus, Klaipėdos miesto meras Vytautas Grubliauskas, Lietuvos kultūros atašė Kaliningrade Romanas Senapėdis.

Vaisingoms diskusijoms provokuojančiu pranešimu konferenciją pradėjusi doc. dr. N. Strakauskaitė (Klaipėdos universitetas, pranešimas „Prūsų Lietuva Prūsijos istorijos kontrastų fone XVIII–XIX a.“) neatsitiktinai pasiūlė epochos inovacijų ieškoti plačiuose kontekstuose, į istoriją pažvelgiant šia seka: Prūsijos karalystė – Prūsų Lietuva – Donelaitis, bet ne atvirksčiai, kaip iki šiol buvo įprasta lietuvių visuomenėje. Kaip pabrėžta pranešime, XVIII a. Prūsijoje kontrastų rasti nėra sunku: viena vertus, valstybėje pastebima ryški Švietimo epochos sklaida ir pažangi teisinė sistema. Kita vertus, reakcingais ženklais reiškesi išlaikyta dvarininkų luomo privilegijuota padėtis. Švietimo sistemos laimėjimai, ypač kova su liaudies neraštingumu (Prūsija pirmoji Europoje 1736 m. deklaravo visuotinio pradinio mokslo įgyvendinimo principą) akivaizdžiai kontrastavo su Friedricho Wilhelmo I – kareivių karaliaus – militaristinėmis ambicijomis. Kontrastų galima išvelgti ir šiuolaikiniuose tos epochos vertinimuose: vieniems – tai piktavališkos germanizacijos amžius, kitiems – kaip natūralios komunikacijos rezultatas išryškėjęs akulturacijos, asimiliacijos procesas. Pasak doc. dr. N. Strakauskaitės, negatyvios germanizacijos stereotipas dažnai yra įkeliamas į XVIII amžių – Donelaičio epochą, nors iš tikro jos apraiškų reikia ieškoti kitame laikotarpyje ir kitoje valstybėje – XIX a. antrosios pusės Vokietijos imperijoje.

Išsakytas mintis pratęsė doc. dr. A. Baublys (Klaipėdos universitetas, „K. Donelaičio epochos dvasiniai ir politiniai iššūkiai“), nubrėžęs pagrindines XVIII a. Prūsijos politinio ir dvasinio gyvenimo gaires. Prūsijos valstybės vidaus politikos procesai – valdžios centralizacija, monarchinio absoliutizmo stiprinimas, kariuomenės stiprinimas – pavertė Prūsiją viena iš pagrindinių jėgų, sprendusių ir formavusių Europos politikos raidos strategiją, su ja buvo priversti skaitytis didieji Europos politikos žaidėjai. Kita vertus, kultūriniu-dvasiniu lygmeniu vyko transformacija nuo pietizmo protegavimo iki religinio abejingumo ir Apšvietos idėjų, nuo liaudies švietimo gimtąja kalba ugdymo iki religijos bei švietimo atskyrimo. Akcentuotina reikšmingai nuskambėjusi prelegento mintis, kad dvikalbystės plitimas teoriškai pabaigė lietuviško etnosu ignoravimo viešajame gyvenime periodą.

Neatsiejama K. Donelaičio epochos dalis buvo kolonizacijos bangos Prūsijoje. Viena jų, būtent zalcburgiečių, itin detalai savo pranešime atskleidė prof. dr. B. Jähnigas (Berlynas, „Zalcburgiečių emigrantų ištrėmimas, jų priėmimas ir apgyvendinimas Prūsijoje“). Reikšminga, kad šiuo atveju į kolonizacijos vyksmą buvo pažvelgta ne tradiciniu vietos gyventojų – Prūsijos lietuvininkų, o kolonistų akimis. Lietuviškoje sąmonėje ši kolonizacija siejama su tokiais primityvais vertinimais kaip lietuvininkų germanizacija, geriausiu atveju – asimiliacija, sąmoninga ir nuosekli vokiečių slinktis į rytus ir pan. Tačiau istorijos aukos sindromas, kaip darosi aišku iš pranešimo, labiau turėtų būti taikytinas zalcburgiečiams, ne lietuvininkams. Tremties iš gimtinės tragedija, dėl ypač sunkių sąlygų šimtų mirtis kelyje ir dar keletas tūkstančių pietų kalniečių (taip ir nesugebėjusių aklimatizuotis rūsčiame šiaurės krašte) mirčių naujoje tėvynėje yra ypač svarbi, deja, dažnai pamirštama to „pikto“ kolonisto – zalcburgiečio paveiklo mozaikos dalis.

Zalcburgiečių, tik šįkart kaip liaudiško pietizmo nešėjų, motyvas nuskambėjo prof. dr. G. Jasinskio (Olštynas, Lenkija, „Surinkiminio judėjimo Mozūrijoje pradžia: „Šventųjų“ grupė XVIII–XIX a. sandūroje) pranešime. Pagrindinis dėmesys buvo skirtas liaudiškam pietistiniam judėjimui Prūsijos Lietuvoje ir Mozūrijoje palyginti, maldininkų (surinkiminio) sąjūdžio plitimo priežastims nustatyti. Išsamiai aptartos ankstyviausio liaudiško pietistinio judėjimo tarp mozūrų, vadinamosios „Šventųjų“ grupės, kilmės ištakos, apibūdinti pagrindiniai veiklos bruožai. Svarbu pažymėti, kad atskleistame mozūrų surinkiminiame judėjime negalima nepastebėti stulbinančių panašumų, paralelių su lietuvininkų pietistiniu sąjūdžiu. Todėl kunigo dr. V. Gaigalaičio dar XX a. pradžioje iškelta viena iš versijų, kuri ir šiandien gana populiari, kad lietuvininkų surinkimininkų judėjimas iš išorės buvo nepaveiktas ir vien tik lietuvininkams savitas judėjimas, yra visiškai atmestina.

Pietizmo tema, tik šįkart intelektualinėje terpėje ir ankstesniu laikotarpiu, išplėtojo dr. K. Daugirdas (Europos istorijos institutas, Maincas, „Karaliaučiaus teologijos fakultetas Donelaičio studijų laikotarpiu“). Akcentuota, kad K. Donelaičio studijų metais Karaliaučiaus universitete vyko reikšmingi struktūriniai ir personaliniai pokyčiai, visų pirma pietizmo ir ortodoksijos poliarizacija. Šių dviejų srovių kovą ir keltą įtampą neabejotinai patyrė K. Donelaitis, jis buvo priverstas lankyti tiek pietistų profesorių (G. Rogallio, A. Wolffo, D. Saltheniaus, F. Schultzo, J. Kypkės ir kt.), tiek ortodoksų (J. Quando, J. Behmes) paskaitas. Pranešėjas iškėlė prielaidą, kad galbūt dėl pietistų dominavimo ir įsitvirtinimo universitete K. Donelaitis su pastaraisiais galėjo palaikyti glaudesnius ryšius ir galbūt dėl to buvo pietistiškai indoktrinuotas.

Bendrą epochos Rytų Baltijos regiono universitetų situaciją XVIII a. pab. – XIX a. pr., jų aplinką, studentiją apžvelgė dr. R. Leiserowitz (Vokietijos istorijos institutas Varšuvoje, „Humanitarinė-dvasinė aplinka Karaliaučiaus, Varšuvos, Dorpato, Vilniaus universitetuose: studentai, kaip pagrindiniai kultūrinės komunikacijos veikėjai“). Akcentuota Karaliaučiaus universiteto metamorfozė nuo faktiškai vienintelės aukštosios mokyklos XVIII a. pab. rytiniame Baltijos regione iki lokalinės reikšmės mokymo įstaigos. Tai atskleidė užsienio studentų kiekio kitimo analizė. Išskirti to meto studijų viename ar kitame universitete pasirinkimo kriterijai: mokymo įstaigos prestižas ir reputacija; specialybės ir profesijos poreikis (pvz., Karaliaučiaus universitetas aukštai reitinguotas teologijos ir filosofijos srityje); tradiciniai ryšiai (kalbiniai, nacionaliniai veiksniai); pasirinkimą, regis, lėmė ir toks žmogiškasis veiksnys kaip universitetų pasiekiamumas to meto susisiekimo ir transporto tinklu.

Prof. dr. A. Walteris (Osnabrūcko universitetas, Vokietija, ir Klaipėdos universitetas, „Karaliaučiaus bibliotekų aplinka K. Donelaičio laikotarpiu. Rinkinių likimas po 1945 m.“) aptarė to laiko Karaliaučiaus miesto bibliotekų situaciją ir iškėlė klausimą: kokiomis iš jų savo studijų metais galėjo naudotis K. Donelaitis? Buvo apžvelgtos knygu tomų turtingiausios viešosios bibliotekos: Karaliaučiaus karališkoji Pilies, miesto ir universiteto, Valenrodo, slaptoji kanceliarijos. Akcentuota ir privačių, pvz., universitetų profesorių D. Saltheniaus, F. Schultzo ar J. Quando bibliotekų reikšmė, teigiant, kad šios bibliotekos galbūt darė didesnę įtaką akademinėi ir mokslinei minčiai nei viešosios, nes naudojimas pastarosiomis buvo gana ribotas.

Vienas autoritetingiausių Prūsijos Lietuvos giesmynų specialistų prof. G. Michelini (Parmos universitetas, Italija, „Prūsų Lietuvos giesmynai Donelaičio laikais“) detalai aptarė XVIII a. naudotų giesmynų leidimus, jų sudarymo, giesmių vertimų problemas. Kaip pabrėžė mokslininkas, K. Donelaitis bus užaugęs prie 1705 m. pirmąkart pasirodžiusio F. Z. Šusterio giesmyno, nors vėliau jam bus žinomi ir ankstesni 1666–1705 m. D. Kleino bei vėlesni 1732–1745 m. J. Berento, 1732–1740 m. F. U. Glazerio, 1750 m. A. F. Šimelpenigio sudaryti giesmynai. Labai tikėtina, kad Tolminkiemio parapijos klebonas daugumą šių giesmynų giesmių mokėjo atmintinai, o giesmynai bus darę įtaką ir jo poezijai.

K. Donelaičio sąsajas su muzika ir tos epochos muzikinės kultūros ypatybes europiniu kontekstu apžvelgė prof. dr. D. Kšanienė (Klaipėdos universitetas, „Muzikinės kultūros apraiškos Prūsų/Mažojoje Lietuvoje K. Donelaičio laikais“). Greta įtakingos bažnytinės muzikos, pabrėžtas Apšvietos amžiaus intensyvus pasaulietinės muzikinės kultūros plėtojimas (miestų kapelos, orkestrai, muzikiniai teatrai ir kt.). Prūsijos Lietuvos muzikinis gyvenimas, absorbavęs Prūsijos, Vokietijos muzikinę kultūrą, į ją integravo ir savitus (etninius) bruožus.

K. Donelaičiui skirta konferencija sunkiai įsivaizduojama be deramos duoklės kunigo ir lietuvių literatūros kūrėjo kūrybai. Šiuo atveju inovatoriškumu pasižymėjo dr. A. Kuzborska (Varmijos-Mozūrijos universitetas Olštynė, Lenkija, „K. Donelaičio kūrybos europietiškos ištakos“), kurios tvirtinimu, K. Donelaičio epinė poema „Metai“, priešingai nei teigta literatūros tyrinėtojo akademiko prof. K. Korsako, nėra visiškai originali ar savarankiška. Pripažįstant nenuginčijamą

K. Donelaičio nuopelną lietuvių grožinės literatūros srityje, pranešėjos nuomone, poemos teksto analizė ir jos lyginimas europiniu mastu leidžia teigti, jog K. Donelaičio kūrybos ištakų reikia ieškoti antikinėje ir to meto Europos, ypač vokiečių, literatūroje. Išorinės formos analogais ir pirm-takais gali būti laikytini Jamesas Thomsonas, E. Kleistas, A. Halleris, kt. ir jų kūryba. Iš antikos autorių pirmiausia paminėtini Vergilijus ir Hesiodas.

A. Kuzborskos išsakytas mintis papildė doc. dr. Ž. Sidabraitė (Klaipėdos universitetas, „K. Donelaičio didaktikos kontekstas“), akcentavusi K. Donelaičio kūrybos moralinės didaktikos tikslą ir aiškia utilitarinę paskirtį, kartu atskleisdama toki pasirinkimą nulėmusius motyvus ir priežastis. Dr. L. Citavičiūtė ir G. Kadžytė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius) įvertino M. Rėzos, kaip pirmojo Prūsijos lietuvių grožinės literatūros publikuotojo, nuopelnus, pabrėždamos jo darbo (redagavimo, vertimo, komentarų) moksliskumo privalumus ir trūkumus. Kartu buvo apžvelgta lietuviško eiliuoto folklorinio pasakojimo raida ir tradicija nuo K. Donelaičio iki nūdienos. Prof. dr. V. Gilmanovas (Baltijos federalinis I. Kanto universitetas, Kaliningradas), remdamasis „Metų“ teksto teikiamomis prasmėmis ir kuriamomis nuotaikomis, pamėgino pažvelgti į Donelaičio fenomeną per šiuolaikinės katastrofizmo epochos prizmę.

Mokslinėmis išvalgomis apie K. Donelaičio, kaip simbolio, panaudos reikšmę ir aktualizavimą pasidalijo dr. V. Safronovas (Klaipėdos universitetas, „Tarp konflikto ir suartėjimo: Donelaičio simbolio aktualizavimas XIX a. pab. – XX a. pab. Klaipėdos krašte“). Pažymėta, kad Donelaičio virtimas simboliu ir aktualizavimas pasireiškė statant jam paminklus, jo vardo įprasminimas gautvių, aikščių, draugijų, mokyklų pavadinimuose ir pan. Tas simbolis visą laiką buvęs ambivalentiškas – suartinęs ir skatinęs konfliktą. Lektorius aiškiai išskyrė tris kontekstus, pastebėtus skirtingais laikotarpiais: 1) Donelaitis kaip Prūsijos Lietuvos regioninio patriotizmo simbolis, vienijęs ir integravęs vokiečius ir lietuvius (XIX a. pab. – XX a. pr.); 2) Donelaitis kaip lietuviams skirtas lietuvių kultūros simbolis, nacionalizuotas kaip lietuvių ir tik lietuvių didvyris, turėjęs vien tik lietuvius vienijančią paskirtį (XX a. pr. – 1945 m.); 3) Donelaitis kaip klasių kovos, antivokiškumo, tačiau kartu ir lietuvių nacionalinės kultūros simbolis (po 1945 m.).

Konferencijos baigiamajame pranešime dr. N. Jermakova (Baltijos federalinis I. Kanto universitetas, Kaliningradas) ir R. Senapėdis (Lietuvos kultūros atašė Kaliningrade) dar kartą apžvelgė pagrindinius Karaliaučiaus universiteto istorijos raidos momentus. Įsidėmėtini ir provokuojantys gali pasirodyti improvizuotos apklausos „Kas buvo Donelaitis?“, kuri buvo pateikta dabartiniams Kaliningrado universiteto studentams rezultatai (apklausta apie 60 I–III kursų studentų). Beveik pusė jų mažiau ar daugiau tiksliai sugebėjo atsakyti, kad Donelaitis – tai lietuvių poetas, „Metų“ autorius, kunigas ir pan. Iš dalies reikėtų sutikti su pranešėjais, kad rezultatai nėra nuviliantys. Kartu tai verčia susimąstyti, ką Klaipėdos universiteto akademinis jaunimas galėtų pasakyti apie svetimtaučius ir į mokyklinę programą neįtrauktus vokiečių rašytojus, kūrėjus Klaipėdos krašte ar kilusius iš jo, rašiusius lietuviška tematika, pvz.: H. Sudermanną (1857–1928), E. Wichertą (1831–1902), Charlotte Keyser (1890–1966) ir kt. Kažin ar galėtume pasidžiaugti panašiais rezultatais?

Tarptautinę mokslinę konferenciją „Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos“ galima laikyti sėkmingu tramplinu į jubiliejinės programos renginių ir novatoriškų sumanymų įgyvendinimą. Reikšminga, kad apie K. Donelaitį ir jo epochą buvo prabilta ne vien lietuvių, bet ir užsienio tyrinėtojų lūpomis, pažvelgta plačiau, europinio konteksto žvilgsniu. Kartu galima pasidžiaugti, kad ši konferencija tapo įrodymu, jog Donelaičio figūra ir simbolis nebeturi konflikto potencialo ir gali vien tik suartinti.